KISEBB KÖZLÉSEK.

A magyar szókincs eredetéhez — szóegyezési adatok, főleg a keleti altaji nyelvcsoportokból.

M. **ildomos** — «prudens» jelentéssel, régibb magyar nyelvemlékekben (pl. Bécsi és Münch. cod.-ben: *legyetek ildomosok, miként kígyók)*; *ildomosság* «prudentia»; ebből bíztosan elvonható **ildom* »prudentia». Ez meg = mandsu *ildamu* «gescheidt, geistreich; anmutig» (H. C. von der Gabelentz szótára); szintígy Zacharov mandsu-orosz szótára: «gewandt, flink, geschickt, witzig (проворный, ловкій, острый, острякъ)» meg «hübsch, stattlich (красивый, статный: nőről, lóról szólva). — Észrevette már Bálint G. (Párhuzam a magyar és mongol nyelv terén 1877.), midőn a m. *ildom*-val a mong. *ilgom (ilγom)* «éles elmű, belátó, figyelmes» szót egybevetvén, a mandsu *ildamu*-ra is utal. Csakugyan nagyon szorosan egybe is vág a mong. *ilgom* a mandsu *ildamu*-val, különösen a Schmidt- és Kowalewski-féle mongol szótárak értelmezése szerint (Sch. 39. «flink, geschickt, pünktlich, gewandt»; Kow. 305. «adroit, agile, souple, allerte; fin, ingénueux, pénétrant, sagace; attentif». Látni való egyébiránt, hogy a mandsu *ildamu*-nak, úgy mint a mong. *ilgom*-nak alapjelentése a «fürge (flink, behend, geschickt)», minélfogva nem lehet azt a mong. *ilga-* «distinguer, discerner» igéhez kötni, mint Bálint akarja; a két szóalak nyilván csak változati viszonyban áll egymáshoz, s minthogy a *d*-vel való alak a törökségben is mutatkozik (a «fürge» alapjelentéssel: csag. *ildam* «schnell, eilend» Vámb., Budagov; altaji-tat. *iltam* скорый, скоро), ezt egyszersmind eredetibbnek is kell tartanunk. — A m. *ildom* szónak a mandsu *ildamu*-val (meg tör. *ildam*, mong. *ilgom*-val) való teljes tőalakbeli és szoros jelentésbeli megegyezése nyilván kölcsönvételi viszonyra utal, a melyben a magyarral szemben a

mandsu, mongol és török csoportokat együtt véve egyelőre csak egyik félnek vehetjük. Hogy kölcsönvételi szóegyezés van külömben is a magyar meg az altajiság legkeletibb tagja közt, annak legvilágosabb példája a *szakáll* szó = tör. *sakal*, mong. *saχal*, mandsu *salu* «bart». Szakasztott olyan pedig mint m. *ildom* = mds. *ildamu*, még ez: m. **érdem** «meritum» MA. (*érdemel-* mereri) = mds. *erdemu* «tugend, fähigkeit, güte, verdienst; tugendhaft» (Gabl.), добродѣтель, доброта души, даровитость, силы души; доблесть, заслуга (Zach.) | mong. *erdem* «habileté, adresse, talent; qualité, mérite; vertu» (Kow. 260.) | tör. (ujgur) *ertem* verdienst, vorteil, nutzen, tugend (Vámb.); alakjánál fogva nem ide való tör. *jardîm* «segítség», melyet Bálint (Párhuzam) még a mong. *erdem*-hez csatolt.

görény «martes domestica» MA., iltis (így is: *gerény, geríny, giríny*): mandsu *kurene* iltis (Gabl.; schneewiesel, ласка — dem iltis [хорекъ] ähnliches tier Zach.) | mong. *kürene* un animal, spèce de putois (родъ хорька) Kow. 2636; a mongol szót egybeveti Bálint (Párh.). — De a törökségben is találkozik efféle állatnak ezen elnevezése: oszm. *girin* (Vámbéry, M. Ered. 293., a Lehčei osmani-féle szótárt idézve; ebben ilyen magyarázata van: «kis állat, tarka és feketeszőrű, Tatarisztánból jön»). Még más, és pedig eredetibb török alakját (*r* helyett *z*-vel) észrevette Munkácsi (Nyelvőr XIII, 260): kojbál és karagasz *küzän, küsän*, alt. *küzen* iltis (хорекъ). Innen a szamojédben (Kam. dial.): *khözen* iltis. — Hasonló eset, hogy t. i. eredetileg *z*-vel való török szó *r*-es változatban a mongol és mandsu nyelvekbe került s a magyarban is *r*-vel van: tör. *ikiz* | mong. *ikere*, mands. *ikiri* zwillinge | m. *iker*.

hiúz «lynx (luchs)». Eddigi egybevetés: Vámbéry, M. Er. 293. l. = tör. *as* és *jüz;* ezen megjegyzéssel: «ebből származik az ismert *ak-as* hölgymenyét (szó szerint: fehér hiúz)». Látni való, hogy az *as* még jócskán eltér a m. *hiúz*-tól; s nem is jelent «luchs»-ot, hanem «hermelin, hölgymenyét»-et (Budagov, mint csag. és kaz. szó: горностай), a mely jelentést V. is az *ak-as*-nak tulajdonít. A *jüz*, tkp. *juz* perzsa szó, már jóval közelebb áll ugyan a *hiúz*-hoz, de ez sem fejti meg teljesen az alakját, mely előző *hijúz*-ra utal; jelentése tkp. «felis uncia (once, panthère dressé à la chasse)». — Vámbéry, Szóegyez. (1869): *hiúz* = jak. *üs* (corr. *ü̈s*) «luchs». E szó megvan a kojbal és karagaszban is: *üs* luchs. —

Nem kevésbé mint mind ezek, illenék a *hiúz*-hoz akár a finn *ilvekse* (n. *ilves*) «luchs» is, de ezen egybevetésnek is az a híja volna, hogy a *hiúz*-nak kezdő *h*-ját nem magyarázná meg. — E bajon segít talán a következő: mong. *šilegüsün* «lynx, loup cervier, рысь» (Kow. 1494) = burj. *šilụ̄se*, *šilụ̄hụñ*, melynek összevont végű alakját a mandsu *silun* mutatja; fölvette az altaji török is: *šülüzin* «рысь». A m. *hiúz*, illetőleg *hijúz* a mong. szónak vég *n*-je híján, = *šilegüs;* az *egü*-nek összevonása meggyarázza a hossú *ú*-t (v. ö. burj. *šilụ̄se*); közönséges magyar hangváltozás szerint a *j* vált *l*-ből, a kezdő *h* meg *s*, *š*-ből.

hölgy «hermelin» *(hölgy-mál, h.-menyét)*. — Ez állatnévnek megfelel a vogulban: *sạ̄lši*, vogL. *šoq̣ľiš* «горностай, hermelin». De ehhez nyilván még köze van a többi altajiságban ezeknek: mandsu *soloχi* zobel (Gabl.), eine art iltis (хорекъ: Zach.); v. ö. tung. *sūlaki* «fuchs» (Castr.); tung. (Gold. dial.) *soli* és *soloki* fuchs; tung. (Czekanowski's tung. Wörterverzeichniss, ed. Schiefner 1877.) *solongo (šolongo, χolongo)* «wiesel» | mongol: *soloñγo*, *soloñγa* хорекъ, колонокъ (le putois, la martre de Sibérie) Kow. 1401. = burj. *soloño* iltis, *holoño* feuermarder, mustela Sibirica (Castr.) || szamojed (Kam. dial.): *šili* zobel (Castr.) || kott nyelv: *holanka* feuermarder (Castr.). — Meg lehet jegyezni, hogy az ugorságszerte elterjedt m. **egér** névnek, melynek vogul alakja *täñer*, *tänger* (MUgSz. 787.), szintén fölmerűl a mása a mandsuban: *singeri* «maus, ratte» = tung. *siñerokan*, *hiñerokan (sinerikan, čiñirikan, singar)* «ratte».

zerge «gemse, antilope»: v. ö. mandsu *sirga* кабарга, moschus-tier, — дикая коза, желтовато-бѣлая (wilde ziege, gelblich-weiss) Zach., *sirgatu* (allgemeine benennung verschiedener arten moschus-tiere; meg: hirschartiges tier mit gelblich-schwarzem felle) Zach. | Gabl. *sirga* grosses reh, *sirgatu* eine art reh, *sirgačin* reh, gelbe ziege) | mong. *širγakčin* дикая коза, antilope (meg: isabellenfarbig [stute] és *širga* соловой, de couleur isabelle (pl. *š. morin* cheval c. is.) Kow. 1529. — Mind ezen mong. és mands. szók a mong. *sira* «sárga»-hoz csatlakoznak, mely a tör. *sarî (sarîg* = m. *sárga)*-nak a megfelelője. A m. *zerge* tehát a *sárga* mellett más úton kerűlt kölcsönszó volna. — MNySzótára a m. *zerge* szó eredetére nézve a mong. *zegere (zegere)*, *zegeren* «capra rupicapra»-ra utal (Kow. 2320. *zegere*, *-ren* дикая коза, chevreuil;

Schmidt 299. *zegeren* v. *zegeren* wilde ziege, antilope). Ennek is az etymonja a színre vonatkozik: v. ö. *zegerde morin* рыжая лошадь (fuchspferd, cheval alezan).

bika «stier»; mása a törökben: *buka, buga* id. (oszm. *buga [buγa]* stier, büffel; csag. *buγa*, kirg. *buka*, alt. *puka, puγa*). A mellett, hogy a m. szó nem a szlávból való (ószl. быкъ, *bykŭ*, melynek magyar másául inkább *bik*-féle alakot várnánk), még fölhozható, hogy a mordvin *bikā, bukā* (ochs: Ahl.) végvocalisával szintén török eredetre utal. — Megvan a mongolban: *buχa* bika Bál. (Kow. 1159. »волъ, быкъ: taureau, boeuf») | a mandsuban, más hím-állatról: *buka* hammel, widder (Gabl., Zach.) || egyéb szókkal a törökből, a kott nyelvben: *boga* «stier» (Castr.). — Kérdésnek hagyhatjuk, hogy van-e a szláv быкъ-nak is köze a tör. *buka, buga*-hoz; a szlávságnak egy részébe ez utóbbi csakugyan átkerült: orosz (déli) *bugaj* stier (zuchtstier, племенной быкъ: Dal.), s Miklosich (Türk. Elem.) fölhozza még ezeket: kis-orosz és lengyel *buhaj*, bolg. *boga* | meg: rum. *buhaj*, gör. μπουγᾶς). — Munkácsi (Ny-őr XIII, 259) a tör. szóval a m. *buga*-t állítja egybe («kis szarvú marha, szarvatlan kos v. tehén»), a *bika*-t szláv úton kerültnek tartván. De ez a *buga* magában nyilván nem a «hím-állatot» jelenti, hanem jelzőűl a marhának említett tulajdonságát: *buga ökör, b. kos, b. tehén.*

borjú kalb: a tör. *bozaγu* oszm. (*buzau, bizau* kaz., *buzō* kojb., *puza, piza* alt. [kond.]) «kalb» szón kivűl, mely a csuvasban *puru, pru* alakot öltött, megvan szintén *r*-es alakkal: mong. *birō* (*biraγo*-ból) Bál. (Párh.), de nem épen «kalb» jelentéssel, mint Bál. egyszerű idézése sejteti, hanem: Schmidt 108. *biraγo* «rind im zweiten jahre», Kow. 1153. «boeuf de deux ans».

ökör ochs: tör. *öküz* (oszm., *ügez* kaz., a csuv.-ban *r*-vel: *vuγur*) id. | mong. *üker, ükür* Bál. (*üker* «rind, rindvieh», Schm. Kow.)

ünő junge kuh: tör. *inek* (csuv. *inä*) kuh | mong. *ünije* kuh Bál. (*ünijen* kuh Sch., *ünijen, ünije* «vache, génisse» Kow. 485) mands. *unijen* kuh (Gabl.).

kos «aries, widder»: tör. (oszm.) *koč* schafbock, widder (csag. *koč* és *koč-kar* id.; alt. *koč-kor* wilder schafbock, widder; meg: *kuča* (= mong.); kojb. *kuťa* hammel | mong. *χuca* Bál. párh. (Kow. 940 «bélier, agneau qui n'est pas encore châtré»; burj. *χusa*,

χuca widder) | m a n d s. *kuča* widder, bock (Zach., *kōča* Gabl.); tung. *kuca* Castr.

kecske capra; t ö r. *keči, kečki* és *ečki* Vámb. (oszm. *keči*, csag. *kečki* és [kasg.] *ički* Lug. csag.); csuv. *kaǯa, kačaga* id. | m o n g. *išige* kis kecske Bál. párh. (*išigen* козленокъ, junge ziege, ziegenbock Kow. 285).

tulok (*tulko*-t) juvencus: m o n g. *tuγol* borjú Bál. párh. (*tuγul* veau, теленокъ Kow. 1807.) | t ö r. szóúl felhozza Vámb. a csag. *turuk* «kétéves ökör» szót, a mely azomban nincs meg Csag. Sprachst.-ben, sem Budagov szótárában.

ürü «aries castratus, hammel»: t ö r. *ürü* id. (fölhozza Vámbéry, Csag. sprachst., mint turkm. szót; nem találjuk meg Ilminszkinél, különféle «juh»-nevek elsorolásában | m o n g. *irge* Bál. párh. «mouton châtré» Kow. 326); burj. *irge* hammel, schöps (Castr.)

kan «mas, masculus» (kül. «aper, verres»: *kan-disznó, vadkan, k. macska;* székl. *kam*): t ö r. csag. *kaban* das männliche schwein [eber] Vámb. Sprachst.; кабанъ, боровъ Budag.; alt. *kaban, kaman* кабанъ, vadkan; — a csuv. *kaban* Zol. nem szabályos alakú [*ka-* helyett *χo-* kellene], s jóformán csak ujabban került a tatárból vagy épen az oroszból [кабанъ]; másképen *sisna aźu* v. *azi* «disznó-hím» | m o n g. *χaban* «sanglier, verrat» (Kow. 750); e mellett elesik a Bál. párh. egybevetette mong. *genden* (Kow. 2446. *gendü* «petite panthère mâle; le mâle d'un animal carnivore»; Schmidt 197). — Arra nézve, hogy a m. *kan* a törökből került, az észt *kuńt* [tő: *kunti*] és *kuľt* «eber» ellenében számba jön, hogy a *disznó* szó is török eredetű.

borz «dachs»: t ö r. *borsuk* id. (oszm., *bursik* kaz., *porsuk* alt.; — csuv. *porš, poriš*) | m o n g. *borki* vén borz Bál. párh. (Kow. 1223. id.) || az oroszban is: *barsuk*.

teve «kamel»: t ö r. oszm. *deve*, csag. kirg. *tüje*, kaz. *döje;* — csuv. *tüve* id. | m o n g. *temē, temege* Bál. párh. (*temegen* chameau Kow. 1726.) | m a n d s. *temen* kamel (*temeri* kamelfarbe) Gabl. Zach. — tung. (Gold. dial.): *time*.

túzok «trappe»: tör. (csag.) *toγdak* trappe Budag. (Vámb. Sprachst. *togdak, tojdak*); karag. *tōdak* feldhuhn | m o n g. *tōdok, todok* Bál. párh. (Kow. 1807. *toγodak, -dok [tōdok]* драхва, trappe; Schmidt *toγodok*).

daru (*daru*-t, *darva*-t) «kranich»: osztIrt. *tōra*, S. *tāraχ*,

B. *tōr, tōra* (Ahlq.) kranich; vogB. L. *tāri* kranich: *sēmel t.* schwarzer storch; zürj. votj. *turi* kranich || tör. oszm. *turna*, csag. *torna*, kaz. alt. *torna*, kirg. *tirna*, csuv. *turńa*; — jak. *turuja* kranich | mong. *toγorō*, Bál. párh. (Kow. 1813. *toγoriu, toγoriγun*, Schm. *toχoriu*) kranich; burj. *tokoŕuñ, toχoŕuñ, togoŕa* Castr. | tung. *tokorof, tokorou* kranich (Castr.). — V. ö. *hattyú* alatt az egyező oszt. vog. meg tör. mandsu madárnevet.

czakó «ciconia»: Bálint (Párh.) egybeveti ezt: mong. *caχolaj* «gém fajta» (Schmidt 317. «reiher», Kow. 2080. *caχulaj* цапля reiher, rarapa, taucher») | ehhez csatlakozik még a mandsuból: *čaku* «fehérnyakú (madár v. kutya)», *čakuχa* fehérnyakú szarka, *čakulun* бѣлошейка, weisskehlchen (t. i. ворона, галка: varjú, csóka) Zach. (*čakō, čakōχa, čakōlun* Gabl.)

hattyú «cygnus, schwan». — Az oszt. *χōteñ, χōdañ* (osztS. *kōtteñ*, osztB. *χotiñ* [Ahl. *χōtañ, χōtiñ*] és vog. *kōteñ, koatiñ* «schwan»-ra nézve, a melylyel a m. *hattyú*-t MUgSzót. egybevetette, figyelembe veendő még mint egyező madár-elnevezés: mandsu *kutan* «pelikan» Zach. (Gabl. *kōtan*) és a kezdő gutturalis elvesztével: *utan* id. (Gabl. Zach.) | tör. (csag.) *kotan* «storch» (аистъ, Budag. II, 70. de II, 85. egy csag. könyvbeli helyre hivatkozással: *kotan* «pelikan»; Vámb. Sprachst. meg *kutan* «wiedehopf»; — Lugat csag. «*sakka kušu*», s ezen alkalmasint nem «stieglitz»-et, hanem a *böjük sakka kušu*-t, azaz «pelikan»-t kell érteni) | mong. *χutan* pelikan, kropfgans (баба птица Kow. 909). — Munkácsi (Nyelvőr XIII, 260) a m. *gödény* «pelikan, kropfgans» szót veti egybe a csag. *kotan*-val, mely egy fölveendő magashangú tör. **köten* alakot tükröztetné.

gyeplő «leitseil, lenkriemen». — Első tekintetre nagyon plausibilisnek tetszik Vámbéry magyarázata, hogy e szó egy török *jiplik* (vagy akár *jeplük*) «kötél, kötőszerszám (strick, bindezeug)» szónak a mása. Van egy tör. *jip* (így is *ip*) «strick, schnur, faden» szó, s megvan *-luk* (stb.) képzővel *jiplik (iplik)* is, főleg «garn, zwirn», de még «schnur» is (oszm.), vagyis szintén «kötél-féle», s a *gyeplő* bizony «kötél-féle», s ilyen neve megilleti, még ha «szíjjal» váltották is föl a primitivebb «kötelet». A m. szónak *ő* véghangzója meg úgy felel meg a tör. *-ik, -ük*-nek, mint az *ünő*-beli *ő* a tör. *inek* végének. A *gyeplő* tehát kielégítően meg van magyarázva. De mégsem annak, a ki azt tartja, hogy egy jó török kép-

zővel alakult szó, melynek az alapszava is török s nem magyar szó, a magyarba csak mint kölcsönzés kerülhetett, a mire nagyon is alkalmas a *gyeplő*, mint bizonyos miveltségi tárgy (szerszám) elnevezése. A *gyeplő* = *jiplik* szóegyeztetésben az a hiány, hogy az utóbbi csak általában kötél-felét jelent, a *gyeplő* pedig a ló kormányzására szolgáló specificus kötelet. S minthogy ennek a különös czélú kötélnek csakugyan van tűzetes neve a törökségben, méltán kérdezhetjük, mért nem vette át ezt a magyar? Véleményem szerint a *gyeplő*-vel csakugyan át is vette azt, s nem az általánosb értelmű *jiplik*-et.

Tör. kaz. *dilbegä, dilbügä, tilbügü* «fékszár, gyeplő (lenkseil)» Bál. (Budagov I, 373. *dilbege, dilbüge* és sziber. *tilbüge* возжи «lenkseil, lenkriemen»); — csuv. *teľgebe* возжи. — Könnyen elképzelhető, hogy egy tör. *telbege* v. *delbege*, melyből átvetéssel a csuv. *telgebe*, más átvetéssel **teblege, deblege*-vé vált, s ez **deplő*-vé s végre *gyeplő*-vé magyarosodott.

hurok (acc. *hurko*-t) «schlinge, schleife»: mandsu *χurka, χurga* силки, пленки (vogelschlinge, dohne — aus pferdehaar Zach.), v. *χōrka* (Gabl. átírása szerint) «schlinge von pferdehaar zum fang der vögel, dohne»; tung. *χurka* «schlinge» (Czekanowski), és *urka* (Castr.); megjegyzendő, hogy Zacharov a *χurka*-t már nem használt régi szónak jelzi (*-vel), s így vele még egynek tartandó, a kezdő *h* nélkül való: mands. *urgan* «fangschlinge» (укрюкъ, stange mit einer schlinge zum einfangen der pferde) | mong. *urγa* укрюкъ Kow. 460. — Kérdés, vajjon idevonható-e még a tör. *urgan*, mely egyszerűen «kötelet» jelent? De megvan a specialis «укрюкъ» jelentéssel a törökben: kirg. és kaz. *kuruk* (Budagov II, 53), a mely tehát a kezdő gutturalist is megőrízte (egybeveti a m. *hurok*-val Vámbéry, M. Er. 317); de *k* nélkül is: altaji tör. *uruk* укрюкъ. — V. ö. még: szamojed (Jur. dial.) *hurku* «schnur» | kott nyelv (nem altaji): *urkan* pferdeschlinge (Castrén). — Mandsu szókezdő *χ*-nak elvesztéről más példa is tanuskodik: mands. *usiχa* «csillag» = tung. (Gold.) *χočekta* (Cast. dialectusában: *ōšikta*). | mands. *amasi* vissza, *amala* után, később = tung. (Gold.) *χamasi, χamela* | mds. *ujun* = tung. (Gold.) *χujun* kilencz | megjegyzendő mdsu *kutan* mellett: *utan* «pelikan» (l. a *hattyú* czikket).

harang «campana»; mong. *χarañγa* (*kharangha* Bálint,

Párhuzam); de a mong. szó nem jelent szorosan «harangot», hanem hangoztató ércz-medenczét: Kow. 828. «une grande cymbale d'airain» (большой тазъ изъ звонкаго металла, употребляемый въ музыкѣ).

birka «ovis, schaf». — Az 1868-ban megjelent Szóegyezésekben e szó mellé állítottam volt: mord. *verьs, verskä* (mordE. *vires, veriske*) «bárány (lamm)»; de a MUgSzótárba már nem vettem föl ez egybevetést, minthogy általában a miveltségi szókra, a melyek egyezése könnyen a kölcsönvétel gyanuja alá esik, kevésbé ügyet vetettem. — Ahlqvist «Kulturwörter» stb. 14. l. megemlíti a m. *birka*-t is, ezt vélvén róla: «Nur das wort *barka, barika* scheint eine genuine magyarische benennung des schafes zu sein; ... es ist ein deminutiv von *bar*, welches blos tier im allgemeinen bedeutet». Tudjuk, hogy a *barka, barika* «lämmchen» (tkp. *bari* és *barika*) csak játszi diminutivuma a *bárány*-nak (az alapszó végének erősb csonkításával, úgy mint: *Ferencz*-től: *Feri, Ferike, Ferkó*), s hogy a *bar* «tier», melyet Ballagi szótár «elavultnak» fölhoz, a MNySz. szerint is «elvont gyöke» a *bárány* és *barom* szóknak. — Legújabban Vámbéry magyarázta a *birka* szót (Magy. eredete 284. l.) «kis birtok, kis barom»-nak; «mert e szóban a *bir*, tör. *bar* tőszótagot, mely birtokot, vagyont jelent és a kicsinyítő *ka* képzőt fedezhetjük föl». — Mind ezek ellenében constatálhatjuk most, hogy a *birka* szó megvan, szinte ugyanezen alakkal, az o r o s z ban is: бырька, бырка *(byŕka, byrka)* «lamm, junges schaf; meg: schaf-fell, lammfell» (fölhozza közép Oroszországból Dal szótára, mely egyúttal azt gyanítja, hogy az eredete a бырь-бырь *byŕ byŕ* birka-hívó szó).

bibasz «stupidus, hebes v. vilis Kreszn. («tölpel» Ballagi; «lelki s testi tehetség nélkül való hitvány ember; együgyű» Tájsz.; «együgyű fölfogású, gyermekes eszű, ügyetlen» MNySz. *b. ember; hogy lehetsz oly b.*; — így is: *bibaszt*). — E szidó szónak eredetére tartozó adatokat nyerünk Miklosich «Türk. Elemente» (l. ismertetését NyK. XIX, 287) ezen czikkében: t ö r. *bilmez* «unwissend» — szerb *bilmezi*, orosz *beľmes*ъ (vergl. dial. *belevesa*, ein schimpfwort; *balbes*ъ), kis-orosz *beľmes* «lümmel». — Látjuk, hogy a tör. *bilmez* [tat. *bilmes*] vagyis a *bil-* tudni igének tagadólagos nom. agentise, mint ugyancsak az ész és helyes magaviseletet fogyatkozására mutató szidó szó belehatolt a szlávságba s itt oly alakot

is nyert *(balbes)*, mely a m. *bibasz*-hoz nagyon közel áll. A Mikl. fölhozta adatokat igazolhatjuk s kiegészíthetjük a következőkkel: Dal orosz szótárában балбесъ, *balbes* «ostoba, otromba és tudatlan ember» (болванъ, неуклюжій невѣжа) | бельмесъ, *belmes* id. (дуренъ einfaltspinsel, ничего не смыслящій semmit sem gondolkodó) | hogy a szónak *bilbas* alakja is eléfordult, mutatja a *Bilbasov* orosz családnév | sőt a бейбасъ, *bejbas* alak is találkozik (pl. Gogolnál a «Taras Bulba» elején) | MNySz. vend szóúl említi ezt: *bébasz*, de ez akár csak a magyarból kerülhetett.

A m. *bibasz*-val jóformán egyértelmű még a m. **balfasz** is (MNySz. «együgyű, balga»; Tájsz. székely szóúl: «tréfás, bolondos»; Ballagi «einfältig, einfaltspinsel»; a mai nyelvtudat nyilván a *bal, balog* meg a *bolond* értelmét érzi ki belőle); látni való, hogy ez tkp. az orosz *balbes* szóalakhoz csatlakozik. — Végre látván, hogy az orosz *balbes, belmes* szón a tudatlansággal, míveletlenséggel járó «illetlen, ostromba magaviselet, erkölcsi durvaság» értelme is jelentkezik (kis-or. *belmes* lümmel, *balbes* неуклюжій невѣжа), bátran ide vonhatjuk még a m. **pimasz**-t is (v. ö. *belmes*), a melyre már Ballagi is utalt. Megjegyzendő, hogy Tájsz. a *pimasz*-t székely szóúl még így is értelmezi: «élhetetlen», a mi az «együgyű» jelentéshez csatlakozik.

BUDENZ J.

Mord. **meznek**. A comitativus ragja a mordvin nyelvben *-nek* (Regulynál egy-két esetben *-neg)*, mely a finn comit. *-ne* (*-ne'*) ragnak felel meg. Használata csak annyiban tér el a finn casusétól, hogy ez utóbbi rendesen csak birt. személyragokkal fordul elé. Példák: mordM. *šufta taradnek lopanek (-neg)* a fa ágastúl, levelestűl; *vaźneg ašči* sapkában áll; *panarneg vetti praś* ingben esett a vízbe; *sevezä preanek tolganek* megette fejestűl tollastúl (l. Budenz: mordvin nyelvtan, 112. l.) || mordE. *mujize tejterinze kumbŕanek, ergenek* megtalálta a leányát kagylóstúl gyöngyöstűl NyK. V, 99. l. | *komaś, komaś, pargonek da puk, tolganek tosto uštize* hajolt, hajolt, kosarastúl és pehely-, tollastúl onnan leesett) (совсѣмъ съ коробкомъ, пухомъ и перьями вмѣстѣ) Mord. Skazki 74. l. | *śiń vesemest vejkeń pes jišmenek ulipanek vajseśt* ők mindnyájan egytől egyig lovastúl, jószágostúl elsülyedtek (они всѣ, всѣ до единаго и съ конями и съ имуществомъ перетонули) Skazki 126. l. | *ek! meri,*

lovažanek pakarnek suskomneks kersevliten! hej! mondja, tetemestűl csontostúl darabokra vágnálak! (совсѣмъ и съ костями и хрящемъ вмѣстѣ) Skazki 150. l. || *vajχ-vaj! meri, pakśaso toń melka skotinat vanomstonok, meneľste Pazoń tolozo praś da skotinat vese vanićanek meznek pultinze* jaj, jaj! úgymond, a mezőn a te apró marháidat őriztünkkor az égből leesett (lecsapott) az Isten tűze és marháidat mind őröstűl mistűl elégette NyK. XIX. 90. l. | *kudoś longadś da ejdet-kakšot sluganek meznek meŕkaź meŕkinze* a ház leomlott és gyermekeidet szolgástúl mistől összezúzta! ib. 91. l. — Finn példák: *isä poikineen tuli kaupunkiin* az atya fiával v. fiaival (fiastúl) jött a városba | *isäntä perheineen joutui maantielle* a gazda családostúl jutott koldusbotra (az országútra) | *jo sinuun kyllästyn valituksinesi* már rád únok panaszaiddal | *laiva hukkui kaikkine tavaroineen* a hajó elveszett minden árúival együtt | *kirkkokorkeine tornineen* a templom magas tornyával (l. Budenz: Finn Ny. 91. l.). (A finn nyelv a comitativust mindig a többes számban használja, még ha csak egy kisérőről van is szó.) Figyelmet érdemelnek az ilyen kifejezések mint: f. *hän meni perheineen kaikkineen* elment családostúl mindenestűl | *talo myytiin kirjoinensa karjoinensa* a ház eladatott mindenestűl | *hän myi talonsa kaluineen päivineen* eladta házát mindenestűl (Bud. FNy. 91. l.) | *hevoisine päivinensä* jemte alla sina hästar (Eero Salmelainen: Pääskyisen pakinat 103.) | *mutta kuitenkin kaikitenkin uskallan laskea kyhäykseni virheineen päivineen maailman teille ulos* (J. Krohn: Viron kielioppi, esipuhe). — Szintígy a magyar *-stúl, -stűl* ragos comitativus: *fiastúl* mitsammt dem sohne, *gyermekestűl* m. dem kinde; *szőröstűl, bőröstűl* mit haut und haaren; *czókostúl mokostúl* cum omnibus appertinentiis Kreszn.; *pereputtyostól* mit kind und kegel; *mindenestűl* sammt allem, mit sack und pack (tárgyalja Budenz NyK. XVIII, 158. l.). Érdekes példák még: *iastúl-fiastúl (ia-fia)* gyermekestűl, mindenestűl | *fiastúl lányostúl, mindenestűl* | *ráakadt fiastúl lányostúl micsodástúl* | *czipőstűl mindenestűl* | *csontostúl bőröstűl* | egymásután *minden szőröstűl-bőröstűl, minden csontostúl-szarvastúl* mind elnyelte Merényi: Sajóv. népm. I, 36. (V. ö. mordM. *preanek tolganek;* mordE. *lovažanek pakarnek).*

Mindezen példákból látjuk, hogy a comitativus többnyire párosával fordúl elő *(taradnek lopanek, preanek tolganek* | *kumbŕanek ergenek, jišmenek ulipanek, lovažanek pakarnek* || *perheineen*

kaikkineen, kirjoinensa karjoinensa || *szőröstűl bőröstűl, csontostúl szarvastúl* stb.); néha — mint a páros kifejezésekben többnyire — az egyik v. másik szó önállólag nem is él, vagy pedig csak nyomatékosító ikerszó *(kaluineen päivineen, kirjoinensa karjoinensa* | *czókostúl mókostúl, iastúl fiastúl)*; máskor a két szó jelentése egészen azonos vagy legalább nagyon közel jár egymáshoz (*lovažanek pakarnek, puk tolganek, kumbŕanek ergenek.)* — Az ilyen comitativussal járó páros kifejezések egyik másik tagja gyakran csak nyomatékosító járulék, a jelentéssel szorosabb kapcsolatban nem álló puszta ikerszó. Ilyenféle comit.-ragos járulékot találunk még a felhozott mordE. példák között két figyelemre méltó ikerkifejezésben: *skotinat vese vanićanek meznek pultînze* és *ejdet-kakšot sluganek meznek meŕkaź meŕkinze.* A mordE. *meze, mez* itt határozatlan névmás = magy. *mi* a comit. *-nek* ragjával, s e szerint *vanićanek meznek* «őröstűl mistűl,» *sluganek meznek* «szolgástúl mistűl». Itt *meznek* nyilván ezt akarja jelenteni: «mindenestűl», tehát «őröstűl mindenestűl», «szolgástúl mindenestűl». (Erre nézve v. ö. a föntebbi magy. példák közűl: *fiastúl lányostúl, mindenestűl* és *fiastúl lányostúl micsodástúl;* ez utóbbi mintegy átmenetet képez a «mistűl« alakra.) A mi azomban figyelmünket legnagyobb mértékben fölkelti, az a mord. *mez* névmásnak ilyetén használata, mert hasonló szereplése van a magy. *mi*-nek is. A nép ajkán élnek ily kifejezések, mint: a *ház, csűr, kert mi eladó; láttam ott almát, körtét, diót mit; a pinczébe, kamrába mibe nem sok holmi tér el; a rengeteg ökörnek, tehénnek, lónak minek szörnyű sok széna kell; a háztul, malomtul mitül sok adó jár; ott hatta kocsistúl, lovastúl mistűl, mint szent Pál az olájokat* = mindenestűl. Az utolsó példában megtaláljuk a mord. *meznek* szakasztott mását is. Itt a *mi* névmás, a mely bármilyen raggal (még személyraggal is) használatos, határozatlan értelemben fordúl elő. Úgy vélem, itt a határozatlan névmásnak jelentése (mintegy félbeszakasztva és közbevetőleg): «nem tudom én mi» vagy «isten tudja mi»; mert az kiérezhető, hogy ezen határozatlan *mi* előtt bizonyos megállapodás, megszakítás történik, pl. a *ház, csűr, kert ..... mi eladó.* Épen így mondja a népnyelv pl. *vigyen a ..... majd megmondom mi* = vigyen a (manó)! Ilyenféle megszakítással magyarázhatók nézetem szerint a szóban forgó példák is: *láttam ott almát, körtét, diót* (nem tudom én) *mit* = almát, körtét, diót és még más gyümölcsöt.

«Máskor csak adhattam el egy kis jószágot: *búzát, zabot, mi,* de az idén magnak való is alig van». Nyőr VII, 468. l. (E példákban a *mi* nem egyezik főnevével.) — «A mind ê végzik a *cséplést, mit,* asz kérdi a szegény ember» Nyőr XIV, 473. l. — «*Gazzâ mivê* befűtöttek; *babot mit* főztek: babon kivűl még egyebet is, de csak olyan félét. A *mi* ilyenkor teljesen hangsúlytalan. Nyőr XIV. 517. l. — «Pedig négy nap óta csak *gombát mit* evett» = gombát s más effélét. (Arany: Toldi IX. é.). — «Lehányja magáról nehezebb gunyáit, *pánczélt, sisakot mit*». (Toldi Szer. II. é.). «Édes néném, ez után *hintót mit* kelletett küldeni» (Mikes Tör. Lev. 57.). — «A lakodalomban sok hiba esett a *főzésbe mibe*» (Gyarmathi). — «Megfogta *kezeit mijit,* úgy tréfált vele» (u. a.) — «És gondolataim a vadonban ha jőnek, eljátszom velek ábránd s szivarfüst közt, — azonban *órámra — mimre* ügyelek». (Ének a pesti ligetről).

Ezen utóbbi példák nagy részét Lehr Albert tárgyalta Toldi-kiadásának 301. lapján. Lehr a határozatlan névmásnak ilyetén használatát három csoportba foglalja: »1. Midőn a névmás: «mi» (= valami) «hol» «honnan» stb. a név után áll nyomban s vele ragban is többnyire egyezik, a ki nem mondott, fel nem sorolt tárgyak helyét pótolja stb.» Példák: «az a zsidó *kést mit* árul» | «minden pénzét *czukorra mire* költi» | «honnan jöttek ezek a kereskedők? — «*Budáról honnan*» | «egész nap a *kávéházban hol* tekereg» | kiegészítem még egy példával: «elmennek *temetésre hová*». — Igével összekapcsolva: pl. «feleségem ottbenn *varrogatott mi*». — «2. Midőn a névmást a névvel a «vagy» kötőszó kapcsolja össze». Példák: «az a zsidó *kést vagy mit* árul» | «*téged* emlegetett *vagy kit*» | «*Szegedről* szakadt ide *vagy honnan*». «3. Midőn «vagy mi» állandó formula gyanánt használtatik s körülbelől ennyit jelent = azt tartom, úgy vélem, úgy gondolnám, nemde? stb. A kimondás állító erejét gyengíti». Példák: «az édes apja már akkor nem is élt, *vagy mi*» | «jó a bor víz nélkül is, *vagy mi*» | «te is elmehetnél érte *vagy mi*» | «az már — *vagy mi* — ki is kapta a magáét».

Eddig Lehr. Az ő nézete szerint is határozatlan értelmű a *mi* = «valami»; nézetünk szerint gyakran még több is, t. i. «olyasmi», mintegy: «nem tudom én mi» »akármi» stb., s a beszédnek bizonyos megszakításával v. elvágásával kapcsolatban lép föl, a mint föntebb említettem. Ha tehát azt mondom: «az a zsidó *kést mit* árul» ez csakugyan annyit jelent, hogy «kést» árul meg — czérnát,

tűt, pántlikát stb. (Lehr 1.), azaz más efféle apróságot, csecsebecsét; mert a mondat így értendő: az a *zsidó kést és* (nem tudom én) *mit árul,* aminthogy a szokásos alak mellett tényleg él e mellék-alak is a nép ajkán: az a zsidó *kést s mit* árul. E szerint mord. *vanićanek meznek* is = *vanićanek da meznek* (v. ö. *pargonek da puk-tolganek); sluganek meznek* = *sluganek da lija meznek.* Az is igaz, hogy: «az a zsidó *kést vagy mit* árul» azt teszi, hogy «azt hiszem, kést»; nem tudom bizonyosan, kést-e vagy más valamit (Lehr 2.); mert e mondat is így értelmezendő: *az a zsidó kést vagy* (nem tudom én) *mit árul.* De egyuttal azt is láthatjuk ebből, hogy a kettő közötti értelmi külömbség a nyiltan kitett, vagy hallgatva odaértett *és* meg *vagy* kötőszókban rejlik; azomban lényegileg e kifejezések egy és ugyanazon eredetre vihetők vissza, s nézetem szerint a *mi* szón mind a két esetben csak rokonneműeket, hozzátartozókat érthetünk. Ha tehát azt mondom: az az asszony *almát vagy mit* árul, ez se jelent mást, mint: *almát vagy körtét, almát vagy szilvát; almát vagy olyasmit.*

Ha aztán a *mi* nem egyezik meg a névvel, ez átmenetűl szolgál oly szólásokhoz, melyekben a határozatlan névmás állandó formulává lett s megcsontosodott, mint pl. a *mi* ezekben: *buzát, zabot mi; varrogatott mi.* Hasonlókép *vagy mi* Lehr 3. csoportjában állandó formula gyanánt szerepel a kimondás állító erejének gyöngítésére s jóformán a «talán» szócskát pótolja; noha itt már ügyelnünk kell arra, vajjon nem valóságos kérdéssel és kérdő névmással van-e dolgunk? — Ilyenféle és egyéb tágabb értelmű s teljesebb kifejezések még: «Mert az ember mégis csak sajnálta, *vagy mi*» (Pet. Lehel v.). «Sőt oly vad gyönyörűséget óhajthat-e valaki, hogy egy imádott szépséget halva szemléljen, *vagy mi?*» (Csok. «Lilla» I.). «Hát hová mégy gyermekem? Tudja Isten, *vagy mi?* merre» (Vörösm. «Csong. és T.»). «Még csak azt se mondta, hogy befellegzett, *vagy micsoda*». «Nem is várja, hogy az ember leköszönjön *vagy valami,* már ő akar lenni a gazda». «Jóka a világért sem merte mondani, hogy az ördöggel volt köze ..... *vagy valami*» (Ar. Jóka örd.). «Erdőkerülő volt *vagy olyas valami*» (Tompa: «Pali tört.»). «Ezt a fiut sem tom mi a patvar lelte, katonának vágyik *vagy mi az eblelke*» (Toldi Szer. III. é.). «Ej, ej, fiú, beh sokra haladtál: spiritusod van, *vagy mi a tatár*» (Vojtina). «A reverendán *vagy mi fenén*». Nyőr XIV. 569. l.

E példák java-részét szintén Lehr után idézem. Ezek már jobban eltávolodnak, s némelyek ugyancsak elütnek a szóban forgó alakoktól; itt már a *mi* helyébe *micsoda, valami, olyas valami,* s még különösebb alakok lépnek. A finn nyelvben is találunk hasonlókat: *oliko kaksi lehmän-sorkkaa riidan aineena, vai mikä* vala-e két tehén-köröm a veszekedés tárgyául, vagy mi (Hunf., Finn Chrest. 26.) | *se ei ole aurinko, mutta kuu, otava, taikka mikä hyvänsä* az nem nap, hanem hold, gönczölcsillag, vagy akármi (Pääsk. pak. 51.) | *minulta olkoon se, mikä taivaalla loistaa mielellään kuu, aurinko eli mikä hyvään, kuten vaan tahdot* tőlem legyen az, a mi az égen fénylik, akár hold, nap vagy mi, a hogy neked tetszik (u. o.).

STEUER JÁNOS.

Pótlék a zerge czikkhez (149. l.). — A törökségben is kinálkozik egy adat, mely utóvégre a m. *zerge*-hez még a legközelebb áll: csag. *serke* castrirter ziegenbock (Vámb. Sprachst.); mint kirgiz szó: *serke* козленокъ, ziegenbock im 2-ten jahre Ilm. (Budagovnál *serge* id.); turkm. *serke* castrirter bock Ilm.; alt. *serke* козелъ по 3 году (az Alt. grammatikában így, nem *serkek,* a mint Vámbéry, Primit. cultur 196. l. adja). B. J.